

BEŞERİ SERMAYENİN EKONOMİK GELİŞME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: DÜNYA DENEYİMİ VE TÜRKİYE ÜZERİNE GÖZLEMLER

Kadir ESER

Muğla Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Kötekli Kampüsü, Muğla
E-posta: ekadir@mu.edu.tr

Çisel EKİZ GÖKMEN

Muğla Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Kötekli Kampüsü, Muğla
E-posta: cekiz@mu.edu.tr

Özet

İçsel büyüme teorileri, teknolojiye öncelik vererek ve Neo-Klasik yaklaşımın varsayımlarını değiştirerek iktisat literatürüne büyük bir katkıda bulunmuştur. Son yıllarda, beşeri sermaye ekonomik büyümeyi belirleyen önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Klasik üretim faktörlerinin yanında beşeri sermayenin öneminin artması, gelişme politikalarının tekrar gözden geçirilmesine neden olmuştur. Artık tek başına fiziki sermaye ekonomik büyümeyi açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden, ekonomik gelişme sürecinde sadece fiziki sermayenin değil aynı zamanda beşeri sermayenin de etkin bir şekilde kullanılması için gerekli önlemler alınmalıdır. Bu çalışma, beşeri sermaye ve ekonomik gelişme arasındaki ilişkileri teorik ve ampirik literatür çerçevesinde incelemektedir. Öte yandan, Dünya deneyimi ve Türkiye ile ilgili gözlemlere bağlı olarak karşılaştırmalı bir analiz de yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Beşeri sermaye, iktisadi gelişme, İçsel büyüme modeli.

Alan Tanımı: İktisadi Kalkınma (Ekonomi)

THE EFFECTS OF HUMAN CAPITAL ON ECONOMIC DEVELOPMENT: WORLD EXPERIENCES AND OBSERVATIONS FOR TURKEY

Abstract

Recently, human capital has been accepted as a significant determinant for the economic growth. Besides the classical factors of production, rising importance of human capital has caused a revision of development policies. It is not sufficient anymore to explain economic growth by physical capital itself. For this reason, the necessary measures must be taken to use not only physical capital but also human capital efficiently in the period of economic development. This study investigates the relationship between human capital and economic development in the framework of theoretical and empirical literature. On the other hand, we also comparatively analyze this topic connecting with world experiences and observations for Turkey.

Key Words: Human Capital, Economic Development, Endogenous Growth Theory

JEL Classification: J24, O11

1. GİRİŞ

Ekonomik büyüme sürecinde rol alan ve emek, sermaye, doğal kaynaklar ile girişim şeklinde tanımlanan klasik üretim faktörlerinin günümüzdeki ekonomik gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalmasının yanı sıra, teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımı üzerine kurulan Neo-Klasik büyüme modeli ile ilgili öngörülerin gerçekleşmemesi sonucu yeni büyüme modelleri ortaya çıkmıştır.

İçsel büyüme modelleri olarak da ifade edilen yeni büyüme modelleri, Neo-Klasik iktisadın fiziki sermayeye verdiği önemi abartılı bulmakta ve uzun vadeli büyüme açısından önemli olan unsurun beşeri sermaye olduğunu ifade etmektedir. İçsel büyüme bilgi, beşeri sermaye ve teknolojik gelişmenin, emek ve sermaye faktörlerinde olduğu gibi, büyüme modellerinde içselleştirildiği büyümedir. İçsel büyüme modelleri ekonomik büyümeyi beşeri sermaye, teknolojik gelişme ve araştırma-geliştirme gibi faktörlerle açıklamaya çalışmaktadır.

Beşeri sermaye; üretime katılan işgücünün sahip olduğu ve diğer üretim faktörlerinin daha verimli kullanılmasına imkân veren bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu değerler, yeni teknolojilerin bulunması ve etkin bir şekilde kullanılmasına yol açmakta, böylece ekonomik büyüme artmakta ve ülke ekonomisi daha hızlı gelişebilmektedir.

Beşeri sermaye kavramı, iktisadi faaliyetlerle ilgili olarak bireylerde oluşan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi nitelikleri kapsamaktadır. Bu tanım geniş anlamda ele alındığında ise, insanın üretken olarak ortaya koyabileceği bütün nitelikleri içermektedir. Dolayısıyla, bu nitelikleri kazanmaya yönelik olarak yapılan faaliyetler yatırım olarak değerlendirilmektedir.

Beşeri sermayenin geliştirilmesi ve etkin bir şekilde kullanılabilmesi, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önemlidir. Beşeri sermayenin geliştirilmesi için, eğitimi ve sağlıklı bir topluma ihtiyaç vardır. Söz konusu sermayenin verimli olarak değerlendirilebilmesi için de, bireylerin maddi imkânlar ve sosyal ilişkiler bakımından tatmin olması vazgeçilmez bir koşuldur.

Beşeri sermayeyle ilgili olarak yapılan ampirik çalışmaların çoğunda, beşeri sermaye yatırımlarının tarım ve sanayi sektörlerindeki yüksek verimliliğe, gelir dağılımının daha adil olmasına, istihdam imkanlarının artmasına, bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesine ve bunun gibi bir çok olumlu etkilere yol açtığı tespit edilmiştir.

Bilginin ve nitelikli işgücünün ekonomik hayattaki rolünün yanı sıra, beşeri sermayenin iktisadi gelişme üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik teorik ve ampirik çalışmalar hız kazanmakta ve bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar, beşeri sermayenin ekonomik büyümenin en önemli faktörlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Üç bölümden meydana gelen bu çalışmanın birinci bölümünde; beşeri sermaye kavramına açıklık getirmek amacıyla konu ile ilgili literatür çerçevesinde beşeri sermayenin tanımı yapılmış, diğer sermaye türleri ile farklılıklarına değinilerek beşeri sermaye göstergeleri, beşeri sermayenin önemi ve beşeri sermaye birikimine etki eden faktörler üzerinde durulmuş, beşeri sermayenin etkin kullanılması ve Neo-Klasik büyüme modelindeki öngörülerin başarısızlığı irdelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde; beşeri sermayenin ekonomik gelişme üzerindeki etkileri verimlilik,

gelir dağılımı, istihdam ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları boyutlarıyla incelenerek Dünya deneyimine bağlı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise; Türkiye ile ilgili gözlemlere yer verilmiştir.

1. 1. Beşeri Sermaye Kavramı

Burada beşeri sermaye kavramına açıklık getirmek amacıyla konu genel olarak çeşitli yönleriyle ele alınacaktır.

1.1.1. Literatür

Literatürde; Lucas (1988), Romer (1990), Helpman (1992), Mankiw ve diğerleri (1992), Schultz (1993), Pack (1994), Grossman ve diğerleri (1994), O'Neill (1995), Grammy ve diğerleri (1996), Cheng ve diğerleri (1997), Ramirez ve diğerleri (1997), Barro (1998) ile Bassanini ve diğerleri (2001) tarafından yapılan çalışmalar, beşeri sermayenin üretimde verimliliği arttırdığını ve böylece ekonomik büyümeyi hızlandığını ortaya koymuştur. Yine, bu konu ile ilgili olarak yapılan ampirik çalışmaların çoğunda; beşeri sermaye yatırımlarının tarım ve sanayi sektörlerindeki verimliliğe, gelir dağılımının daha adil olmasına, istihdam imkanlarının artmasına ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine katkıda bulunduğu tespit edilmiştir.

1.1.2. Beşeri Sermayenin Tanımı ve Özellikleri

Beşeri sermaye, kısaca üretime katılan işgücünün sahip olduğu bilgi ve becerilerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, üretim sürecine katılan bireylerin sahip olduğu ve insanın niteliğini vurgulayan bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler beşeri sermaye olarak kabul edilmektedir (Atik, 2006: 6). Nitelikli emeği ifade eden beşeri sermaye kavramı literatürde çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır.

Beşeri sermaye kavramı iktisat literatürüne Smith, Marshall ve Mill'in çalışmaları ile girmiştir. Denison (1962), Schultz (1968) ve Becker (1964) gibi iktisatçılar ise bugünkü beşeri sermaye kavramını geliştirmişlerdir.

Thurow'a göre; beşeri sermaye bir bireyin üretken yeteneği, beceri ve bilgisidir. Beşeri sermaye üretilen mal ve hizmetlerin değeri ile ölçülür. Thurow'a göre bir bireyin beşeri sermayesinin değeri, ürettiği mal ve hizmetlerin tüketim değeri ile aynıdır.

OECD'nin beşeri sermaye tanımına göre; beşeri sermaye, kişisel ve sosyal gelişimi sağlayan ve ekonomik refahın artırılmasını kolaylaştıran, bilgi ve beceri gibi işgücü tarafından sahip olunan yeteneklerdir.

Stroombergen ve diğerlerine göre; beşeri sermayenin değeri bu sermaye için geçmişte yapılan yatırımlar tarafından belirlenir. Beşeri sermaye yatırımları; bireyin kendisi ve ailesi, işveren ve hükümet tarafından yapılan yatırımlar olmak üzere üç kısımda toplanabilir. Bireyin kendisi ve ailesi tarafından yapılan harcamalar, eğitim için ödenen harçlardan ve zorunlu eğitim sonrasında eğitime devam edilen süre için bir yerde çalışılmaması dolayısıyla vazgeçilen gelirin alternatif maliyetinden oluşmaktadır. İşveren tarafından yapılan harcamalar, mesleki eğitim ödemelerinden oluşmaktadır. Hükümet tarafından yapılan harcamalar ise, eğitim sistemini devam ettirebilmek için katlanılan masraflardan kamuya düşen kısmı ifade etmektedir (Atik, 2006: 7-8).

1.1.3. Diğer Sermaye Türleri İle Farklılıkları

Üretim sürecinde birlikte kullanılmakla birlikte beşeri ve fiziki sermaye arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Beşeri sermaye kavramının tam olarak anlaşılabilmesi ve öneminin kavranabilmesi açısından bu farklılıklara değinmek anlamlı olacaktır.

Eğitim ve sağlık harcamaları gibi beşeri sermayeye yapılan yatırımlar, fiziki sermayeden farklı olarak üretim sürecinin yanı sıra bireylerin yaşam kalitelerinin iyileştirilmesine yöneliktir.

Bireylerin niteliğinde ve niceliğinde sürekli değişimler meydana gelmektedir. Bu nedenle, beşeri sermaye değişken bir yapıya sahiptir ve fiziki sermaye gibi stoklanması mümkün değildir. Dolayısıyla, beşeri sermayenin kullanılmadığı her zaman dilimi onun kaybı anlamına gelmektedir (Karagül, 2003: 82).

Ayrıca nerede, nasıl ve hangi şartlar altında çalışacağına kendisi karar veren beşeri sermaye, bu yönüyle fiziki sermayeden farklı olarak üretim sürecinin aktif bir oyuncusudur (Atik, 2006: 8-9). Söz konusu farklılıklara rağmen, üretim sürecinde bu iki sermaye türü birbirini tamamlamaktadır. Sadece fiziki sermaye ya da sadece beşeri sermaye kullanılarak üretimin yapılabilmesi neredeyse mümkün değildir. Üretim teknolojisine göre, beşeri sermaye ile fiziki sermaye değişik oranlarda bir araya getirilmektedir.

Öte yandan, bazen yanlışlıkla birbirinin yerine kullanıldığını gördüğümüz sosyal sermaye ile beşeri sermaye kavramları arasındaki farklılıklara da kısaca değinmek faydalı olacaktır. Sosyal sermaye; fertler arasındaki güvene dayalı sosyal ilişkilerin miktarını, niteliğini ve şeklini belirleyen kurumlar, iletişim ağı ve kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Sosyal sermaye kişinin sosyal, eğitim, sağlık, aile ve çalışma hayatı ile kamu idaresindeki faaliyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir (OECD, 2001; 61). Bu nedenle, sosyal sermaye beşeri sermaye verimliliğine de önemli ölçüde katkı yapan unsurlar arasında yer almaktadır (Karagül, 2003: 84).

1.1.4. Beşeri Sermaye Göstergeleri

Beşeri sermaye, stok göstergeleri ve yatırım göstergeleri olmak üzere iki grupta toplanan göstergeler aracılığı ile ölçülmektedir. Beşeri sermaye göstergelerinin belirlenmesinde, beşeri sermaye unsurlarından daha çok eğitim üzerinde durulduğu görülmüştür. Çünkü birey tarafından sahip olunan bilgi ve becerilerin en önemli kaynağı eğitim olduğu için, beşeri sermaye genellikle eğitim göstergeleri ile temsil edilmiştir (Atik, 2006: 24). Bu anlamda; stok göstergeleri beşeri sermayenin eğitim düzeyi ile ilgili iken, yatırım göstergeleri eğitim harcamalarından oluşmaktadır.

Stok göstergeleri eğitim düzeyi göstergeleri ile okur-yazarlık göstergelerinden oluşmaktadır. Beşeri sermaye ile ilgili temel yatırım göstergeleri, parasal göstergeler ve parasal olmayan göstergeler olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Parasal göstergeler; eğitimle ilgili mal ve hizmetlere yönelik özel harcamalar ve kamu harcamalarının yanı sıra eğitimle ilgili beşeri kaynakların geliştirilmesine yönelik özel harcamalar şeklinde gruplandırılabilir. Buna göre, parasal göstergeler; GSYİH içerisinde eğitimin payı, öğrenci başına eğitim harcamaları ve işletmelerin eğitim harcamaları gibi göstergelerden oluşmaktadır. Parasal olmayan göstergeler ise; işle ilgili eğitime katılma, eğitime ayrılan zaman, işle ilgili eğitim süresi ve okul- kayıt oranı gibi göstergelerden oluşmaktadır (Atik, 2006: 12-14).

1.1.5. Beşeri Sermayenin Önemi

Bilgi toplumunda beşeri sermayenin iktisadi faktör olarak önemi her geçen gün artmaktadır. 20. yüzyılın başlarında Schumpeter'in "yaratıcı girişimci" ve yine 1960'lı yıllarda Arrow'un "yaparak öğrenme" şeklinde dile getirdiği beşeri unsurun öneminin kavranması ve makro ekonomik anlamda içselleştirilerek büyüme teorilerinde modellenmesi oldukça yenidir.

Geleneksel büyüme modellerinde temel üretim faktörleri; toprak, işgücü, sermaye ve girişimdir. Öte yandan, üretim faktörlerinin ölçüğe göre azalan getirileri söz konusudur. Bu modellerde yer almayan bilgi, dijitalleşme ve AR-GE faaliyetlerinde meydana gelen köklü dönüşüm sonucunda oluşan bilgi ekonomisinin en önemli varlığı olarak üretim fonksiyonunda yerini almıştır (Karadeniz, 2007: 11).

Lucas ve Rebello'nun modellerinde beşeri sermaye ve bilgi, fiziki sermaye gibi üretim faktörü olarak kabul edilmiştir. Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar eğitime harcanan zamanın fırsat maliyeti olarak tanımlanmıştır.

Bilgi üretiminin, beşeri sermayenin ve teknolojik değişimin önem kazandığı ve ülkeleri sanayi toplumu ötesine taşıyan bir gelişme aşaması olarak tanımlanan bilgi toplumunda, fiziki sermaye ve doğal kaynakların öneminin gittikçe azaldığı görülmektedir. Bu unsurların yerini bilgi ve beşeri sermaye almaktadır (Yumuşak ve Tuna, 2000:5). Beşeri sermaye; üretim faktörlerinin daha verimli kullanılmasına imkân vermekte ve mevcut insan gücünün niteliği, niceliği, mesleki bilgileri ve sağlık durumu ile sosyal ilişkiler toplamından oluşmaktadır (Karadeniz, 2007: 12).

Beşeri sermaye, zaman içinde fiziki sermayeden ayrı bir üretim faktörü olarak ortaya çıkmıştır (Atik, 2006: 24). Bilginin temel üretim faktörü olduğu bilgi toplumunda, fiziki sermaye ve doğal kaynakların önemi giderek azalırken bilgi üretimi ve beşeri sermaye daha çok önem kazanmıştır.

1.1.6. Beşeri Sermaye Birikimine Etki Eden Faktörler

Beşeri sermayenin oluşumunda rol oynayan ve beşeri sermaye stokunu arttıran faktörleri eğitim, sağlık ve işgücü transferi olmak üzere üç kısımda inceleyebiliriz.

1.1.6.1. Eğitim ve Beşeri Sermaye

Eğitim, işgücünün nitelikli hale getirilmesinde rol oynayan en önemli unsurlardan birisidir. Bu nedenle, beşeri sermayeyi inceleyen birçok çalışma genellikle eğitim üzerine odaklanmakta ve söz konusu çalışmalarda eğitim ile beşeri sermaye kavramları eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Atik, 2006: 20).

Bir ülkede eğitim düzeyini belirleyen temel kriterler; eğitim kayıtları, eğitim düzeyi, mali ve fiziki göstergeler ile okuryazarlık durumudur (Karagül, 2002: 39). Eğitim kayıtları, bir ülkede nüfusun farklı eğitim düzeyleri arasındaki dağılımını göstermektedir. Eğitim düzeyi ile, genellikle ortalama eğitim süresi kastedilmektedir. Mali göstergeler, eğitime yapılan harcamaları ifade etmektedir. Eğitim harcamalarının GSYİH içerisindeki payı ve kişi başına eğitim harcamaları en önemli mali göstergelerdendir. Söz konusu göstergeler ülkeler arası karşılaştırma yapılmasını da kolaylaştırmaktadır. Fiziki göstergeler; bir ülkedeki öğrenci ve öğretmen sayıları, öğrenci ve öğretmen oranları, okul sayısı, laboratuvar ve bilgisayar sayısı gibi göstergelerdir. Okuryazarlık

oranı ise, bir ülkenin eğitim düzeyini ve beşeri sermaye stokunu ölçmede kullanılan en basit göstergedir (Atik, 2006: 21).

Ekonomik kalkınmanın sürekliliği için, beşeri sermaye olarak bireyin performansının maksimize edilmesini sağlayacak bilgi ile donatılması, yani eğitilmesi gereklidir. Dolayısıyla, eğitim beşeri sermayenin oluşumunda birinci derecede rol oynayan önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim eğitimin teknolojik değişme ile ilişkili olduğunu ileri süren Easterlin, iktisadi büyümenin ardında yatan teknolojik yayılmanın önemli ölçüde nüfusun “biçimsel eğitim sistemi” ile uygun özellikleri ve güdülleri edinme düzeyine bağlı olduğunu ifade etmiştir.

Güney Kore, Tayvan ve Singapur gibi hızlı ekonomik gelişme göstererek Asya mucizesini yaratan ülkeler, ilk ve orta öğretime önem vermiş ve zorunlu ilköğretim süresini 9 yıla çıkartmışlardır. Ayrıca, bu ülkeler eğitimin kalitesini arttırmış ve yüksek öğretime de özen göstermişlerdir.

Günümüz bilgi ekonomilerinde, eğitimin sonsuz uçlu bir süreç olduğundan hareketle “yaşam boyu eğitim ve öğretim felsefesi” hakim olmaya başlamıştır (Karadeniz, 2007: 14-15).

1.1.6.2. Sağlık ve Beşeri Sermaye

Sağlık; Mushkin (1962), Becker (1964) ve Grossman (1999) tarafından beşeri sermayenin önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir. Çünkü bireylerin hem eğitim alabilmeleri hem de ekonomik faaliyette bulunabilmeleri sağlıklı olabilmelerine bağlıdır. Sağlıklı bir nüfus, ülkelerin beşeri sermaye birikimine katkı sağlayan başlıca unsurdur (Atik, 2006: 21).

Beşeri sermaye yaklaşımının öncülerinden Schultz, sağlık hizmetleri için yapılan tesisleri beşeri sermaye yatırımı olarak kabul etmektedir. Schultz, sağlık hizmetlerini insanın çalışma yeteneğini koruyup geliştirerek çalışma verimini arttırmasından dolayı insana yapılan yatırım olarak değerlendirmiştir (Atik, 2006: 56). Mushkin’e göre, sağlık hizmetleri için yapılan yatırımlar bireylerin çalışma gücünü korur ve yıllar boyunca geri dönmeye devam eder.

Ülkeler arasındaki karşılaştırmalarda kullanılan en önemli sağlık göstergeleri; nüfus artış hızı, şehirleşme hızı, doğum oranı, ölüm oranı, bebek ölüm hızı, toplam doğurganlık oranı, doğuştan beklenen ortalama yaşam süresi, sağlık harcamalarının GSYİH içerisindeki payı ve kişi başına sağlık harcamalarıdır (Atik, 2006: 22).

1.1.6.3. İşgücü Transferi ve Beşeri Sermaye

Ülkelerin beşeri sermaye stoklarını arttıran diğer bir faktör de işgücü transferidir. İşgücü transferi iki şekilde ortaya çıkar. Bunlardan birincisi, beyin göçü şeklinde belirli alanlarda uzmanlık bilgisine sahip olan işgücünün daha iyi şartlara sahip olan ülkelere gitmesidir. İkincisi ise, çok fazla vasıflı olmayan işgücünün göreceli olarak bol oldukları ülkelere kısıtlandıkları ülkelere çekilmesidir.

İşgücü transferinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlar; savaşlar, nüfus artış hızının yavaşlaması, ithal beşeri sermayenin bazı avantajlar sağlaması, gelişmiş ülkelerdeki üretim ve ticaret yapısının değişmesi ve ülkeler arasındaki ticaret farklılıklarıdır.

Özellikle az gelişmiş ülkelerdeki nitelikli işgücü, daha iyi sosyo-ekonomik şartlar elde etmek amacıyla gelişmiş ülkelere göç etmektedir. Az gelişmiş ülkeler bu tür beyin göçleri dolayısıyla önemli kayıplara uğramaktadırlar (Atik, 2006: 22–23).

1.1.7. Beşeri Sermayenin Etkin Kullanılması

Bireylerin daha iyi eğitim ve sağlık hizmetleri ile nitelik kazanmaları, her zaman onlardan etkin biçimde yararlanıldığı anlamına gelmez. Beşeri sermayenin üretkenliğini arttırmada ve etkin kullanımında, eğitim kadar maddi ve maddi olmayan faktörler de etkilidir. Maddi faktörler; çalışma ortamı, fiziki sermaye ve beşeri sermayenin tamamlayıcılığı ile ücret düzeyi iken, maddi olmayan faktörler; sosyal sermaye ve etik değerler olarak karşımıza çıkmaktadır (Karagül, 2003: 84).

Beşeri sermayenin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için yeterli sosyal sermayeye ihtiyaç vardır. Sosyal sermaye; iki ya da daha fazla birey arasında karşılıklı işbirliğini teşvik eden normlar bütünüdür. Yardımlaşma ve işbirliğini kolaylaştıran, sosyal ağlar, normlar ve güven unsuru olarak ifade edilen sosyal organizasyonlar, sosyal sermaye olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre; sosyal sermaye bir toplumun üretkenliğini ve sağlıklı olmasını etkileyen normlar ve sosyal ağlar ile bireyler arası itibar, güven ve inanılabilirlik düzeyidir (Karadeniz, 2007: 16).

Sosyal sermayede güvenin önemli bir yeri vardır. Çünkü, kendi içinde güven ortamı oluşmayan ya da güven kaybeden ve sosyal sermaye sıkıntısı çeken ülkelerin, ekonomik olarak gelişmelerinde de sıkıntılar yaşandığı gözlenmiştir (Karagül, 2003: 86–89).

Sosyal ve kültürel yapıdaki değişim, ahlaki normların kaybı, çıkar ilişkileri ve yolsuzluk gibi etik dışı davranışlar, beşeri sermayenin olumsuz etkilenmesi nedeniyle verimlilik sorunlarının ortaya çıkmasına ve dolayısıyla ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olmaktadır.

1.1.7.1. Beşeri ve Fiziki Sermayenin Tamamlayıcılığı

Üretim sürecinde fiziki ve beşeri sermayenin belli oranlarda bir araya gelmesi gerekir. Burada önemli olan, kullanılan fiziki ve beşeri sermayenin birbirini ne ölçüde tamamlayabildiğidir. Bunun ölçüsü ise, belli miktarda para ödenerek elde edilen marjinal fiziki sermaye ile marjinal beşeri sermayenin üretime katkılarının eşitlenmesidir (Karagül, 2003: 85).

Fiziki ve beşeri sermayenin dengesi konusunda, teoride her ne kadar söz konusu iki sermaye türünün marjinal maliyeti ile marjinal verimliliğinin eşitlenmesi gerektiği üzerinde durulsa da, birçok ülke sosyal politikalarındaki önceliklere göre bu dengeyi daha farklı oluşturabilmektedir. Örneğin; Almanya fiziki sermaye birikiminde daha fazla yoğunlaştığı için, beşeri sermaye birikimi kısıtlı olan az eğitimli işçileri düşük ücretle çalıştırmakta ve bu emeği de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere sağlamaktadır. ABD ise Almanya'ya göre daha az fiziki sermaye birikimine sahip olduğu için, beşeri sermaye birikimi yüksek olan çalışanlara daha yüksek ücret ödemek suretiyle ekonomisinin etkinliğini arttırmaktadır (Karagül, 2003: 86).

1.1.7.2. Ücret Düzeyi ve Beşeri Sermaye

Beşeri sermayenin verimli olarak çalışabilmesinde ücret düzeyi oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü bir kişinin sahibi olduğu beşeri sermayenin ne kadarını üretime aktaracağı, sadece kendi

iradesine bağlıdır. Dolayısıyla, söz konusu kişinin çalıştığı işyerinde hak ettiği ücreti aldığına inanması gerekmektedir.

Beşeri sermayenin hak ettiği ücreti alamaması sadece çalışan bireylerin verimsizliğine değil, aynı zamanda ilgili ülkeden beşeri sermaye kaçışına da neden olmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkelerde uygulanan yanlış ücret politikaları sebebiyle zor şartlarda oluşturulan kıt beşeri sermayenin önemli bir kısmı, daha yüksek ücret verilen gelişmiş ülkelere kaçmaktadır (Karagül, 2003: 86-87).

1.1.8. Neo -Klasik Büyüme Modelindeki Öngörülerin Başarısızlığı

Solow'un tek sektörlü standart Neo-Klasik büyüme modelinin temel varsayımları; ölçeğe göre sabit getirinin söz konusu olması, sermayenin marjinal verimliliğinin azalması, teknolojinin dışsal olarak belirlenmesi, faktörler arası ikamenin mümkün olması ve bağımsız bir yatırım fonksiyonunun bulunmaması şeklinde sıralanabilir.

Standart Neo-Klasik büyüme modelinin söz konusu varsayımları çerçevesinde Cobb-Douglas tipi bir üretim fonksiyonu yardımıyla, uzun dönemli büyüme oranının *sıfır* olduğu sonucuna ulaşılmakta, dolayısıyla hükümet politikalarının reel hasılanın uzun dönemli büyüme oranını etkileyemediği gösterilmektedir. Oysa oluşacak dışsal bir teknolojik gelişme, sermayenin marjinal verimliliğindeki azalmaların ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisini telafi edebilir. Bu anlamda, Neo-Klasik modelde teknolojik gelişme olduğu sürece pozitif hasıla-büyüme oranları elde edilebilir (Kibritçioğlu, 1998: 215).

Neoklasik büyüme modeli; teknoloji düzeylerinin bütün ülkelerde aynı olduğu ve değişmediği varsayımı altında, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin uzun dönem reel büyüme oranlarının aynı değere yaklaşacağı ve bu oranın da *sıfır* olacağı sonucuna ulaşmaktadır. Bu hipoteze literatürde yaklaşma hipotezi ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalamalarına da yakalama süreci adı verilmektedir. Burada, farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasında büyüme oranlarının değişmesine yol açan temel varsayımlar; ülkelerin faktör donanımlarının farklı olması ve sermayenin marjinal verimliliğinin azalmasıdır.

Bu hipoteze göre; yakalama süreci, zengin ülkelerden sermayenin getirisinin henüz yüksek olduğu gelişmekte olan (sermayesi kıt) ülkelere doğru bir sermaye akımının olduğunu ima eder. Yani, uluslararası faiz haddi farklılıkları sermaye akımını uyarır. Ancak zamanla, uluslararası sermaye hareketleri faiz haddi farklılıklarının ortadan kalkmasına ve sonuçta ülkelerin reel büyüme oranlarının sıfıra doğru düşerek birbirlerine yaklaşmasına yol açar (Kibritçioğlu, 1998: 215).

Yine söz konusu hipoteze göre; sermayenin işgücünden daha hızlı arttığı bir ekonomide, teknoloji dışsal ve sabitken, faiz hadlerinin düşeceği ve yoksul ülkelerin zengin ülkelere daha hızlı büyüyüp onları er geç yakalayacağı öngörülmektedir. Eş-oranlı bir yatırım, başlangıçta faktör donanımlarının farklı olması nedeniyle, fakir ülkelerdeki hasılayı zengin ülkelerekinden daha hızlı artırır. Böylece, yoksul ülkeler zengin ülkelerin kişi başına reel hasıla düzeyine ulaşırlar.

Ancak, Neo-Klasik iktisatçıların saf olarak nitelenen yaklaşma hipotezinin bu temel öngörülere, Dünya ekonomileriyle ilgili gözlemlere uymamaktadır. Özellikle 20. yüzyıl için yapılan Barro (1991) ve Romer (1994) gibi bazı iktisatçıların çalışmalarına göre; bu dönemde sermaye ve işgücü miktarı ile sermaye-işgücü oranı artarken reel faiz hadleri beklendiği kadar azalmamış, sermayenin

işgücüne ve hasılaya oranı genelde durgun seyretmiş, reel ücretler hızla yükselmiş ve ücretlerin toplam hasıla içindeki payı hafifçe artmıştır. Yine aynı çalışmalara göre; ekonomik büyüme söz konusu dönemde ABD’de % 3-4 civarında gerçekleşmiş, bunda sermaye ve işgücü miktarındaki artıştan çok teknolojik gelişme etkili olmuştur.

Teknolojinin dışsal ve sabit olduğu varsayımının gerçekçi olmadığı, başka bir deyişle saf yaklaşma hipotezinin öngörülerinin gerçekleşmediği fark edilince, büyüme süreçlerinin anlaşılmasında kritik bir role sahip olan teknolojik gelişmenin dışsal olmaktan çıkartılarak iktisatçılar tarafından daha yakından incelenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu ise, içsel büyüme modelleri adı verilen yeni büyüme modellerini doğurmuştur (Kibritçioğlu, 1998: 216).

2. BEŞERİ SERMAYENİN EKONOMİK GELİŞME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: DÜNYA DENEYİMİ

İnsanın gelişimine yönelik başta eğitim ve sağlık alanında olmak üzere her türlü beşeri sermaye yatırımı, ülkelerin ekonomik gelişmelerine olumlu etkilerde bulunmaktadır (Karadeniz, 2007: 19). Bu aşamada, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler teorik bazda incelenecek, daha sonra ise beşeri sermayenin bireysel getirileri ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri ele alınacaktır.

2.1. Beşeri Sermaye İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler

Ekonomik büyüme, en genel anlamıyla bir ülkedeki ekonomik faaliyet hacminde meydana gelen artış şeklinde tanımlanabilir. Bu artış kişi başına düşen reel gelirin yükselmesine yol açacaktır. Bir ülkede ekonomik büyüme çeşitli unsurlara bağlıdır. Bu unsurlardan en önemlileri; tasarruf ve yeni sermaye yatırımı, beşeri sermaye yatırımı ve yeni teknolojik buluşlardır (Parasız, 1997: 5).

Çalışmamızda, bu unsurlardan sadece beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Ancak, ilk önce beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine ilişkin yapılmış olan analizler ve bunların sonuçlarına kısaca değinilecektir (Atik, 2006: 45).

ABD, İngiltere ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerin ekonomik büyümelerinin sadece küçük bir kısmı, geleneksel üretim faktörlerindeki artışla açıklanabilmektedir. Söz konusu ülkelere büyümenin asıl kaynağı, beşeri ve fiziki sermayenin niteliğini arttıran bilgi ve teknolojiye ilişkin gelişmelerdir (Karadeniz, 2007: 19).

Önemli bir ekonomik büyüme süreci yaşayan Japonya, Tayvan ve diğer bazı Asya ülkeleri, beşeri sermayenin ekonomik büyüme için ne kadar gerekli olduğunu açıkça göstermiştir. Söz konusu ülkeler, bir yandan teknolojilerini yenilerlerken diğer yandan da işgücünün eğitime yoğun bir yatırım yapmışlardır.

Eğitim değişen teknolojilere ayak uydurabilmeye yardımcı olurken, imalat sanayi ve hizmetler sektöründeki verimliliği arttırmaya ve ekonomik büyümeye de katkı sağlamaktadır (Karadeniz, 2007: 20).

Bazı ülkelerin neden uzun dönemli olarak yüksek bir ekonomik büyüme gösterebildiklerini ve bunun sonucunda bugünün gelişmiş ekonomileri arasında yer aldıklarını, buna karşılık çok sayıda diğer ülkelerin bu konuda niçin başarılı olamadıklarını anlayabilmek için, ekonomik büyümeyi

açıklamaya (bu arada beşeri sermayenin ile yeni bilginin yerini ve önemini analiz etmeye) yönelik genel kabul gören iktisat teorilerinin temel özelliklerini ortaya koymakta fayda vardır.

2.1.1. İlk Analizler

Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, genellikle sağlık ve işgücü transferi ihmal edilerek eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yoğunlaşmıştır.

Eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisi ile ilgili açıklamaları, Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eserine kadar götürmek mümkündür. Smith, bireylerin aldıkları eğitimin bir harcamayı gerektirdiğini, bu harcamaların ve bunlar sonucunda elde edilen birikimin tüm toplumun faydalandığı bir sermaye birikimi olduğunu belirtmiştir (Atik, 2006: 46).

Adam Smith'e göre; ekonomik büyümenin temel kaynağı işbölümü ve uzmanlaşmadır. İşgücü daha spesifik bir alanda uzmanlaştıkça, o iş hakkında herkesten daha fazla bilgiye sahip olacak ve o işi daha iyi yaparak verimliliği artacaktır. Bu ise, toplumsal refahı artırarak ekonomik büyümeyi olumlu etkileyecektir (Karadeniz, 2007: 20–21).

J. W. Kendrick, 1889–1957 yılları arasında ABD ekonomisinde gözlenen % 3,5'lik büyümenin ancak % 1,9'unun emek, sermaye ve toprak gibi klasik üretim faktörlerince açıklanabildiğini, geri kalan % 1,6'lık oranın ise insan gücünün niteliklerindeki iyileşme ile açıklanabileceğini belirtmiştir.

Beşeri sermaye klasik ve neo-klasik büyüme modellerinde fazla ele alınmamıştır. Klasik ve neo-klasik büyüme modellerinde, daha çok fiziksel sermayenin ve yatırımların büyüme üzerindeki etkisi ele alınmıştır.

Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, daha çok içsel büyüme teorilerinde incelenmiştir. İçsel büyüme teorilerinin en çok bilineni Robert E. Lucas tarafından geliştirilen modele dayanmaktadır. Bu model aşağıdaki gibidir: (Atik, 2006: 46).

$$Y = K^{\alpha} X(hL)^{1-\alpha}$$

Modelde Y üretim düzeyini, K sermaye stokunu, L işgücünü, α sermaye stokunun üretim esnekliğini ve h kişi başına sermayeyi ifade etmektedir. Lucas tarafından geliştirilen model Solow büyüme modelinden önemli bir farklılığa sahiptir. Solow büyüme modelinde ölçüğe göre sabit getiri varsayılmakta iken, Lucas beşeri sermayenin üretim sürecine katılması ile üretimde ölçüğe göre artan getirinin geçerli olacağını savunmuştur.

Lucas' a göre, beşeri sermayesi fazla olan ülkeler az olan ülkelere daha hızlı bir ekonomik büyüme gösterecektir. Beşeri sermayenin en önemli unsuru eğitimidir ve eğitimli insanlar aldıkları bilgileri eğitim sürecine aktararak, çalışma şartlarına ve yeni teknolojilere daha kolay uyum sağlayarak üretimde artan getiriyi mümkün kılmaktadır (Atik, 2006: 47).

2.1.2. Yeni Analizler

Beşeri sermaye ile ilgili yeni analizler, Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonuna dayalı çalışmalar ile içsel büyüme modellerinde kullanılan çalışmalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

2.1.2.1. Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonuna Dayalı Çalışmalar

Cobb-Douglas Üretim Fonksiyonuna dayalı çalışmalarda, neo-klasik iktisat teorisine dayanan modeller ve Cobb-Douglas üretim fonksiyonu birlikte kullanılmaktadır. Fonksiyon aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$Y^t = AK^{\alpha}H^{\beta}L^{\gamma}$$

Modelde Y reel geliri, A dışsal bilgi ve teknoloji faktörünü, K sermaye stokunu, H eğitimi, L işgücünü, α üretimin fiziki sermaye esnekliğini, β eğitim esnekliğini, γ işgücü esnekliğini ve t de zamanı ifade etmektedir. Modeldeki eğitim değişkeni genellikle ortalama eğitim süresi ile hesaplanmaktadır.

Ortalama eğitim süresini gösterge olarak kullanan Denison, 1910–1960 dönemi ABD ekonomisi için yaptığı analizde, ABD’ndeki ekonomik büyümenin %23’ünün işgücünün eğitim seviyesinde meydana gelen artışlarla açıklanabildiğini ileri sürmüştür.

Lau, Jamison ve Louat’in Latin Amerika ve Doğu Asya’daki gelişmekte olan ülkelerde 1991 yılı için yaptığı analizlerde, üretimin fiziki sermaye esnekliğinin 0.80, eğitim esnekliğinin ise 0.20 olduğu gözlenmiştir. Bu ise, eğitimin etkin olabilmesi için fiziki sermayenin gerekli olduğunu, fiziki sermayenin olmadığı bir ülkede eğitimin etkin olamayacağını ifade etmektedir.

Goetz ve Hu, 1980–1990 dönemi için ABD ekonomisinde eğitim ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini ve eğitimin gelir üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırmanın sonuçları, eğitim ve ekonomik büyüme arasında doğrusal yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermiştir (Atik, 2006: 48- 50).

Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz eden bazı çalışmalarda, ortalama eğitim süresi göstergesinin dışında mezuniyet oranları, eğitim harcamaları ve eğitim endeksi de kullanılmıştır.

Diğer göstergeleri kullanan ilk uygulamalı analiz Schultz (1968) tarafından yapılmıştır. Schultz’a göre, beşeri sermaye yatırımları üretimi ve verimliliği arttıran önemli yatırımlardır. Beşeri sermaye fiziki sermayeden daha hızlı ve yüksek oranda bir büyümeye neden olmaktadır (Atik, 2006: 52).

Schultz, eğitim harcamalarını en önemli beşeri sermaye yatırımı olarak görmüş ve eğitimin tüketim ve üretim özelliği olduğunu belirtmiştir. Bireylerin eğitim için harcadıkları para eğitimin tüketim özelliğini; eğitim alan bireylerin verimliliğe sahip olmaları ve iktisadi büyümeyi arttırmaları ise eğitimin üretim özelliğini göstermektedir (Bozkurt ve Doğan, 2003:195).

Schultz, ABD ekonomisi için fayda-maliyet analizi yöntemini kullanarak yaptığı çalışmada, ekonomik büyüme sürecinde beşeri sermaye yatırımlarının önemini ortaya koymuştur. Yine söz konusu analiz sonucuna göre, yüksek öğrenim gören bireylerin orta öğrenim görmüş olanlardan daha yüksek gelir elde ettiklerini bulmuştur (Atik, 2006: 52).

Schultz’un analizinde, eğitilmiş kadınların sosyal hayata erkeklere oranla daha büyük katkı sağladıkları ortaya çıkmıştır. Çünkü eğitilmiş kadınlarla, toplumdaki çocuk ölümleri ve doğurganlık azalmakta, ayrıca yeni yetişen çocuklar eğitilmiş anneler sayesinde hayata daha bilgili başlayabilmektedirler.

O'Neill okullaşma kayıtlarını kullanarak eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, az gelişmiş ülkelerin sayısal olarak okullaşma ve eğitim alanında diğer gelişmiş ülkelerle arasında söz konusu olan açığı son zamanlarda giderek kapattığını tespit etmiştir. Türkiye dahil birçok gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere önemli miktarlarda beyin göçü yaşanmaktadır. Dolayısıyla, bu ülkeler yetiştirdikleri beşeri sermayeyi de yeterince kullanamamaktadırlar. Bu nedenle, az gelişmiş ülkeler eğitime yaptıkları yatırımın karşılığını yeterince alamamaktadırlar (Karagül, 2003: 83).

Eğitimin ekonomik büyümeye olan etkileri, Jong ve Soete tarafından 21 OECD ülkesi üzerinde yapılan çalışmada test edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda, ilave bir yıllık eğitimin uzun vadede üretimdeki verimliliği % 6 oranında arttırdığı ve fiziki sermaye birikimine önemli katkı sağladığı tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmada, belirtilen yüzdeler artış oranının her yıl için yaklaşık % 15'inin beşeri sermayenin fiziki sermayeyi çekmesine bağlı olarak, artan fiziki sermayeden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

1990'lı yıllarda, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme alanında en kapsamlı çalışmayı Robert J. Barro yapmıştır. İlgili çalışmada Barro, ilave bir yıllık eğitim düzeyinin iktisadi büyümeyi % 0,44 oranında arttırdığını tespit etmiştir (Karagül, 2003: 84).

Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu esas alarak araştıran çok sayıda analiz bulunmaktadır. Bu çalışmada sadece en önemlilerini ele aldığımız söz konusu araştırmaların ortak bulgusu, beşeri sermayeye yapılan yatırımların ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin bulunmasıdır. Beşeri sermaye, fiziki sermaye ile karşılaştırıldığında daha yüksek oranlı bir büyümeye yol açmaktadır. Ayrıca eğitim seviyesi yükseldikçe, kişi başına düşen gelir seviyesi de artmaktadır (Atik, 2006: 53).

2.1.2.2. İçsel Büyüme Modellerinde Kullanılan Çalışmalar

Neoklasik büyüme teorilerinin daha önce bahsetmiş olduğumuz niceliksel büyümeye önem veren yaklaşımlarının ardından kökenleri Smith, Schumpeter, Kaldor ve Arrow gibi iktisatçılara kadar uzanan yeni bir takım yaklaşımlar doğmuştur (Kibritçioğlu, 1998: 210). Yeni büyüme veya içsel büyüme modelleri olarak ifade edilen ve büyümeyi içsel (endojen) unsurlarla açıklayan bu yaklaşımlarda beşeri sermaye etkin bir rol oynamaktadır (Yumuşak ve Tuna, 2000: 6).

İçsel büyüme modeline göre, beşeri sermaye artışı pozitif dışsallıklar yaratarak büyüme oranını arttırmaktadır. İçsel büyüme modelinde, beşeri sermayenin hem diğer üretim faktörleri üzerindeki pozitif dışsallık etkileri hem de toplam faktör verimliliği üzerindeki etkileri incelenmektedir (Atik, 2006: 53-54).

İçsel büyüme modelinde üretim fonksiyonu olarak genellikle aşağıdaki fonksiyon kullanılmaktadır:

$$Y_i = A(H)F(H, L, R, A)$$

Modelde Y geliri, A(H) eğitimde içerilmiş olan teknolojiyi, H eğitimi, L vasıfsız işgücünü, R AR-GE'yi ve A da teknolojik bilgiyi ifade etmektedir.

Kibritçioğlu, içsel büyüme modellerinde teknolojinin olumlu dışsal etkileri olarak tanımlanan taşma etkilerini belirli sebeplere dayandırarak açıklayan iktisatçıları üç ana grupta

değerlendirmektedir. Beşeri sermayeden kaynaklanan taşma etkilerini savunan iktisatçılar, Lucas, Stokey, Becker, Young vd.; araştırma ve geliştirmeden kaynaklanan taşma etkilerini savunan iktisatçılar, Romer, Aghion Howit, Grossman, Helpman vd. ve hükümetin teknolojik altyapı yatırımlarından kaynaklanan taşma etkilerini savunan iktisatçılar ise Barro vd.'dir (Kibritçioğlu, 1998:210). Klenow da yeni büyüme modellerini benzer bir ayrıma tabi tutarak beşeri sermaye ve teknolojik gelişime öncelik vermelerine göre kategorize etmiştir (Yumuşak ve Tuna, 2000: 7).

Uzun vadeli büyüme açısından en önemli üretim faktörünün beşeri sermaye olduğunu ve fiziki sermayeye gerekenden fazla önem verildiğini savunan Lucas'ın 1988 yılında yaptığı çalışmasının temel varsayımları, beşeri sermayenin büyümeye katkısını inceleyen modellerde sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin Sorensen, Lucas'ın modelinde tek girdi olarak kullandığı hane halklarının eğitim ve öğretime ayırdıkları zamana işgücünün becerisini artıran okul binaları, araştırma laboratuvarları ve öğretmenlik hizmetleri gibi tamamlayıcı girdileri de ilave etmiştir (Yumuşak ve Tuna, 2000: 7).

Denison'un A.B.D. ekonomisinin 1929–1969 döneminde yıllık ortalama büyüme hızını % 2,93 olarak tespit ederek bu büyümenin ancak % 0,92'lik kısmını emek ve sermaye girdileriyle açıklaması ve aradaki yaklaşık % 2'lik farkın önemli bir bölümünü eğitim sayesindeki verimlilik artışına bağlaması teoride ve uygulamada beşeri sermaye yatırımlarına olan ilgiyi daha da artırmıştır (Yumuşak ve Tuna, 2000: 5).

İçsel büyüme modeline dayalı çalışmalarda kullanılan temel göstergeler; ortalama eğitim yılı, okul kayıt oranları, okur-yazarlık oranı ve mezuniyet oranları gibi göstergelerdir.

Ortalama eğitim yılını beşeri sermaye değişkeni olarak kullanan Coe, Helpman ve Hofmaister, 1971–1990 yıllarını kapsayan verilerle 77 ülkeyi inceledikleri çalışmalarında, yüksek AR-GE ve eğitim düzeyine sahip gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle yaptıkları ticaretten pozitif dışsallık sağlayarak ve teknoloji üreterek faktör verimliliğinde artış sağladıkları sonucuna varmışlardır.

Barro ise, ortalama eğitim yılının yanı sıra cinsiyet farkı ve eğitim seviyesini de ele alarak 1960–1995 dönemi için 100 ülkeye uyguladığı çalışmada, yüksek öğrenimin 25 yaş üzeri erkeklerde ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediğini ayrıca her ilave bir yıllık eğitim süresinin yıllık büyüme oranını %0,44 arttırdığını ortaya koymuştur.

Yapılan analizlerde, beşeri sermayenin temel göstergesi olan eğitim ile ekonomik büyüme arasında kuvvetli bir pozitif ilişkinin olduğu ve eğitilmiş işgücünün toplam faktör verimliliğini arttırdığı ortaya çıkmıştır.

Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen Bloom ve Sachs, çalışmalarında sağlık göstergeleri olarak doğuştan yaşam beklentisi, kişi başına alınan kalori, sağlık harcamaları, bebek ölüm ve doğum oranı gibi değişkenleri kullanmış ve sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna varmıştır (Atik, 2006: 56–57).

3. TÜRKİYE İLE İLGİLİ GÖZLEMLER

Türkiye’de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen Kar ve Ağır’ın (2003) yaptıkları analizde, kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olmadığı sonucu çıkmıştır.

Taban ise, 1980–2000 dönemi verileriyle sağlık göstergesi olarak toplam sağlık harcamaları ile doğuştan yaşam beklentisi verilerini kullanarak hazırladığı çalışmada, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir nedenselliğe rastlamazken, yaşam beklentisi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğunu belirtmiştir. Bir başka çalışmada, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedenselliğe rastlanılmamasının nedeni olarak yapılan yatırımların yetersiz ve verimsiz olması gösterilmiştir (Atik, 2006: 57).

Taban başka bir çalışmada ise, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelerken diğer çalışmalardan farklı olarak beşeri sermaye göstergeleri olarak beşeri sermaye indeksi ve bileşik okullaşma oranı ile eğitim ve yaşam süresi indekslerini kullanmıştır. Taban’ın çalışmasının ampirik sonuçlarına göre, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü seçilen beşeri sermaye göstergesine göre farklılık arz etmektedir. Bu ise, ekonomik büyümenin bir taraftan beşeri sermayeyi belirlerken, diğer taraftan beşeri sermayenin göstergeleri tarafından belirlendiğini göstermektedir.

Yumuşak ve Tuna, (2000), beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri makalelerinde, beşeri kalkınma indeksi ve Türkiye’nin bu indeksteki göstergelerini analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda, Türkiye’nin orta derecede beşeri kalkınma düzeyine sahip 93 ülke arasında 39. sırada olmasına rağmen sıralamadaki durumunun kötüleşmekte olduğunu ve benzer gelir seviyesindeki ülkelerle karşılaştırıldığında eğitim ve sağlık göstergelerinin daha alt seviyelerde gerçekleştiğini ortaya koymuşlardır.

4. SONUÇ

Beşeri sermayenin geliştirilmesi ve etkin bir şekilde kullanılabilmesi, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önemlidir. Bunun için eğitilmiş ve sağlıklı bir topluma ihtiyaç vardır. Öte yandan, burada kişilerin maddi imkânlar ve sosyal ilişkiler bakımından memnuniyet derecesi de vazgeçilmez bir koşuldur.

Toplumların ekonomik gelişme süreçlerinde başarılı olabilmeleri, fiziki sermayeleri yanında beşeri sermayelerinin de geliştirilmesine bağlıdır. Bu anlamda, beşeri ve sosyal sermayeye yatırım yapmayan ülkelerin iktisadi alanda yüksek bir performans göstermesi mümkün değildir.

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi henüz tamamlayamayan bir ülke olarak Türkiye, her ne kadar bilgi toplumunun sonuçlarından etkilense de bilgi toplumuna ulaşımı oldukça zorlu bir süreci gerektirmektedir. Çünkü, eğitim ile bilim ve teknoloji, bilgi toplumundaki yapısal dönüşümün arkasındaki en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Ancak, Türkiye’nin bilim ve teknolojiye kullanıcı olmaktan öteye geçememesi, AR-GE ve eğitim harcamalarındaki yetersizlik, toplumun büyük bir kültürel değişime çok açık olmaması ve zihniyet devrimini gerçekleştirilememesi önemli zorluklar olarak görülmektedir.

Türkiye'nin de gelişmiş dünya ekonomileriyle rekabet edebilmesi ve merkez ülke konumunda yer alabilmesi için beşeri sermayeyi etkin bir şekilde kullanması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Akay, Seda (2005), *Bilgi Toplumu ve Türkiye'nin Gelişme Sürecine Olası Etkileri*, <http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/01-04.pdf> [İndirme Tarihi 07.06.2007]

Altınok, Nadir & Murseli Hatidje, "International Database On Human Capital Quality" *Economics Letters*, 96, 2007, 237–244.

Atik, Hayriye, *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*, Bursa: Ekin Kitabevi, 1. Baskı, 2006.

Bozkurt, Hilal & Seyhun Doğan, "Eğitim-İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Kointegrasyon Analizi", II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı, 2003, 193-202.

Demir, Osman, Aziz Kutlar & Adem Üzümcü, "Dış Ticaret ve Beşeri Sermayenin Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9:1, 2005, 180–196.

Demir, Osman, Adem Üzümcü & Serap Duran "İçsel Büyümede İçselleşme Süreçleri: Türkiye Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 21:1, 2006, 27–46.

Dura, Cihan, Hayriye Atik & Oğuzhan Türker, (2004), *Beşeri Sermaye Açısından Türkiye'nin Avrupa Birliği Karşısındaki Kalkınma Seviyesi*, <http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/01-02.pdf> [İndirme Tarihi: 12.06.2007]

Engelbrecht, Hans, *The Role Of Human Capital In Economic Growth: Some Empirical Evidence On The 'Lucas vs. Nelson-Phelps' Controversy*, <http://www.econometricsociety.org/meetings/am01/content/presented/papers/engelbrecht.pdf> [İndirme Tarihi 14.07.2007]

Ercan, Nihal Yener, "İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış", *Planlama Dergisi Özel Sayı DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı*, 129- 138.

Fleisher, Belton, Haizheng Li-Min & Qiang Zhao, "Human Capital, Economic Growth, And Regional Inequality In China", *Iza Discussion Paper No. 2703*, March 2007.

Grossman, Gene M. & Elhanan Helpman, "Endogenous Innovation In The Theory of Growth", *The Journal of Economic Perspectives*, 8:1, 1994, 23–44.

Kang, Jung Mo, "An Estimation of Growth Model For South Korea Using Human Capital", *Journal of Asian Economics* 17, 2006, 852–866.

Kar Muhsin & Sami Taban, "Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 58: 3, 2003.

Kar, Muhsin & Hüseyin Ağır, *Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi (Neoklasik Büyüme Teorisi)*,

<http://www.erefsanesi.com/e-kutuphane/muhsinkar/turkiyedebeşerisermaye.pdf> [İndirme Tarihi: 07.07.2007]

Kar, Muhsin & Taban Sami, “*Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi 1969–2001*”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, , 6:1, 2006/1, 159-182.

Karadeniz, Oğuz (Ed.), Avrupa Birliği Yolunda Türkiye’de Eğitim ve Beşeri Sermaye, Gazi Kitabevi, 2007.

Karagül, Mehmet, “*Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı*” Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 5, 2003, 79–90.

Karagül, Mehmet & Süleyman Dünder, “*Sosyal Sermaye ve Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma*”, Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 12, 2006, 61–78.

Karagül, Mehmet, Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye’deki Önemi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Yayın No. 37. 2002.

Karataş, Muhammed & Nursen Vatanserver Deviren, “*Türkiye’nin İktisadi Gelişmesinin Beşeri Sermaye İçerikli Solow Modeli Açısından Bir Değerlendirmesi*”, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 20: 233, 2005, 68-87.

Kibritçiöğlü, Aykut, “*İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri*” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53: 1–4, 1998, 207-230.

Romer, Paul M. “*The Origins of Endogenous Growth*”, The Journal of Economic Perspectives, 8:1, 1994, 3–22.

Saygılı, Şeref & Cengiz Cihan, “*Türkiye Ekonomisinin Büyüme Perspektifi ve Rekabet Gücü*”, İşveren, Ocak 2007.

Saygılı, Şeref & Cengiz Cihan “*Türkiye Ekonomisinde Beşeri Sermaye-Verimlilik Artışı İlişkisi*”, İktisat İşletme ve Finans İnceleme- Araştırma 21.Yıl, Mart 2006.

Şimşek, Mevlüdiye, Beşeri Sermaye ve Beyin Göçü Kapsamında Türkiye, Ekin Yayınevi,1.Basım. 2006.

Taban, Sami, “*Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Test’i*”, Sosyo Ekonomi, 2: 4, 2006, 31-47.

Yılmaz, Veysel, Sinan Saraçlı & Zeliha Kaygısız “*Türkiye’de Beşeri Kalkınmışlığın Coğrafi Dağılımının Çok Değişkenli İstatistiksel Tekniklerle İncelenmesi*” III. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını, 2004, 21-28.

Yumuşak, İbrahim Güran & Yusuf Tuna, “*Kalkınmışlık Göstergesi Olarak Beşeri Kalkınma İndeksi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme*” İktisat Fakültesi Mecmuası, 52: 1, 2002, 1-26.

Yumuşak, İbrahim Güran & Mahmut Bilen, “*Gelir Dağılımı- Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme*” Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1:1, 2000, 77–96.

Yumuşak, İbrahim Güran & Abdurrahman Kar “*Nüfus Artış Hızının Düşürülmesi İktisadi Kalkınmayı Artırır mı?*” Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 2000, 97–104.